

נוסעת סמויה ברכבת הפמיניסטית

קריאה פמיניסטית בסיפור חייה של שושנה בסין**

כמו בשיטת "הכתם העיוור" בפסיכולוגיה פסח השיח הפמיניסטי המערבי על קבוצת נשים מן העליות הראשונות של יהדות תימן, שהיו כנראה בין הפמיניסטיות הראשונות בארץ ישראל בלי שידעו קרוא וכתוב ובלי ששמעו על המושג פמיניזם. בארץ ישראל בין השנים 1881-1914 בין החלוצות לבין אצולת נשות המושבות, שהעתיקו את חייהן הבורגניים מאירופה לארץ ישראל, חיה ופעלה קבוצת נשים נפלאה מעולות תימן, שהודרו מהשיח הפמיניסטי המערבי, וגם ההיסטוריוגרפיה הישראלית לא הקדישה להן את מלוא תשומת הלב הראויה. נשים ללא קול, אבל עם כוח רצון, נחישות, עצמאות ויכולת לקחת את גורלן וגורל משפחותיהן בידיהן.

יש לזכור כי אחד מהרעיונות המרכזיים בפמיניזם הוא לתת קול לנשים "חסרות קול" ו"בלתי נראות" לכאורה. דווקא השקיפות והאלם שגזרה עליהן הפטריארכייה מזמינים התייחסות פמיניסטית לסיפורן.

מטרת מאמר זה להציג פרשנות פמיניסטית לסיפור חייה של שושנה בסין, שישמש קול - או אם נרצה מקרה מלמד להבנת סיפור חייהן של הנשים הללו.

קריאה פמיניסטית היא קריאה של אישה/נשים בטקסטים המתמקדים בקול הנשי שבנרטיב.

מן הראוי להזכיר כי בתרבות המערבית הכתיבה והקריאה הייתה שייכת לעולם הגברי. הגברים הם שסיפרו את ההיסטוריה (History) והפיצו

* ה"ד"ר לילי זמיר היא ראש המכון ללימודי נשים ומגדר וראש החוג להשכלת מבוגרים במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין בירושלים.

** לראשונה נחשפתי אל דמותה של שושנה בסין בהרצאתה של הגב' דליה לב ארן, ובהזדמנות זו ברצוני להודות לה על כך.

בקולם הגברי את דברי ימי העולם, שהיה מן הסתם שייך לגברים ונשים כאחד.

חשוב לתת את הדעת לעובדה שההיסטוריוגרפיה "הפטריארכלית הלבנה", קרי המחקר ההיסטורי-קרדינלי, שהיה נתון בידי גברים, דחה על הסף - או אם נרצה לרכז מעט את הדברים: פסח - על הנרטיב הנשי בדברי הימים, כפי שפוסחים על הכתם העיוור בפסיכולוגיה.

ייחודו של מאמר זה הוא בכך שאישה חוקרת את הנרטיב של אישה אחרת ומנתחת את השיח הנשי שלה מנקודת מבט נשית.

המאפיין קריאה זו הוא מיקוד ב-herstory מחד גיסא, מתוך מודעות לשוויון הערך ולא רק לשוויון זכויות, ועצם הארת נקודה נשית בנרטיב ההיסטורי של העלייה השנייה, מאידך גיסא.

מהי קריאה פמיניסטית?

זוהי קריאת נשים שהמיקוד המחקרי שלה התפתח בשנים האחרונות יחד עם התפתחות חקר המגדר.

בקריאה זו נבחנת שאלת המגדר מנקודת מבטן של הנשים כחוקרות, ככותבות וכקוראות. במאמר זה יהיה מעין חידוש או הוספת גוון לקריאה זו, כיוון שהקריאה הפמיניסטית תיעשה על טקסט שנושא ומיקודו אישה - שושנה בסין.

נסכים כי קריאת טקסט היא דיאלוג בין מוען לנמען, כשהמוען שולח בכתבתו מסר אל הנמען. כלומר הקורא (במקרה זה תהיה קוראה) מנהל/ת דיאלוג עם הכתוב.

הקורא/ה מפרש ומנתח בדיבור פנימי את משמעות הכתוב.

קריאה דיאלוגית זו מתרחשת בין הטקסט והקורא/ה ומאפשרת את הטמעת הרעיונות אצל הקורא/ה מחד גיסא ואת בחינת הרעיונות מאידך גיסא.

אם כך, מה מאפיין קריאת נשים?

1. קריאת נשים היא פעולת קריאה שעושות נשים.

2. קריאת נשים מתמקדת בזיהוי הקול האנושי בכלל והקול הנשי בפרט (וזאת בלי קשר למהות הטקסט. למשל: קריאה בתנ"ך - פרדס, 1996).
3. רגישות לתכנים הנושאים רכיבים חברתיים, מצוקות אנוש, סבל, כאב, וזאת מתוך אישיותן הטיפולית של הנשים כנשים (גילגן, 1999) (Chodorow, 1999).
4. חיפוש אחר שוויון הערך ומודעות אליו, הנובעים אולי בין היתר מיאוש סמוי משוויון הזכויות והיוצרים מינוח אפולוגטי שבמוקדו שליחות.

נוכל אפוא לסכם ולומר כי קריאת נשים היא דיאלוג המביא בחשבון מלכתחילה את הדינמיקה של הפרט, מקומו ותפקודו בכלל מתוך ערנות להיותו בו זמנית חלק מהפנים (insider) ובעל יכולת לעמוד מנגד - "מבחוץ" (outsider).

כאמור, בחרתי להדגים קריאה פמיניסטית זו בסיפורת של שושנה בסין, וכך מספרת שושנה את סיפורה, כשהיא כבר חיה בכפר יחזקאל (תמיר, 1971): "נולדתי בשנת 1901 בתימן בכפר רז במחוז סעדה. רוב התושבים היו ערבים. היהודים היו כשני מניינים. אבי היה צורף. הנשים היו קולעות סלים. החומר לקליעה היה גומא שגדל על יד הנחל. גרנו בבית גדול יחד עם הורי אבי. עלינו ארצה בשנת 1909.

היו לנו קרובים בארץ, אלה עלו ארצה לפני 100 שנה. הם גרו בירושלים. היו לנו קשרים אתם. אבי החליט לעלות ארצה, הוא אף הלהיב אחרים לעלות וארגן 120 משפחות. כולן ממחוז סעדה. שישה שבועות נסענו על גמלים עד העיר עדן. שם התגלגלנו בואדי שישה שבועות. אחר כך נסענו באניית פחם והגענו ליפו. אמי התייתמה בגיל צעיר מאוד וגדלה בבית דודה. היא נישאה בהיותה בת 9. חיותה עם בעלה 7 שנים, ילדים לא ילדה לו. התגרשה ממנו, חזרה לבית הדוד. שם הכירה את אבי, שהיה ארוס לאחותה החורגת. אמי הייתה יפהפייה, עזב אבא את ארוסתו, ונשא את אמי לאישה.

האנייה שבה נסענו שירכה דרכה הרבה זמן, עברה חופים רבים, אף התקלקלה בדרך... אחרי גלגולים רבים הגענו לחוף יפו. שם פגש אותנו שפרינצק, מטעם ההנהלה הציונית. הביאו אותנו לרחובות. הקימו סוכות ממחצלות, בתוך חורשה. הגענו באמצע הקיץ. אבי עבד בכותנה, בקטיף ובטווייה.

אמי עבדה אצל האיכרים, בעיקר בכביסה. מיד עם בואנו ארצה נולד אחי שלום. אמי הלכה לעבוד ואני שמרתי על אחי. בהיותו בן שלושה חודשים מת אחי. לאחר מותו הלכתי אף אני לעבוד. הייתי אז בת חמש.

עבודתי הייתה לשמור על תינוק, בעיקר לנדנדו. בעלת הבית לימדתני גם לנקות את הבית. משלא מצאה עבודתי חן בעיניה, ספגתי מכות.

על מנת שאוכל להזיח כלים, הייתה מעמידה ארגז על ארגז, וכך הייתי מגיעה לכיור.

שכרי היה ארוחה דלה... משהיה הילד שטיפלתי בו בוכה, הייתה בעלת הבית שלי, שלא יכלה לסבול את בכיו, משלחת אותי מהר לטייל עם התינוק. הדבר מצא חן בעיניי. בכדי להרבות לצאת לטייל התחכמתי, צבטתי בחשאי את התינוק, הוא היה מתחיל לבכות, ואנו היינו יוצאים לטייל. עד שפעם אחת נתפסתי בקלקלתי וגורשתי בחרפה ובושה.

הוריי הפליאו בי מכותיהם. בינתיים יצא שמי לרעה, איש לא רצה לקבלני לעבודה. הייתי אומללה. פעם ישבתי על מדרגות גן הילדים, ראוני הגננות חנה ויסמן ודונדיקוב ושושנה בלובשטיין (אחותה של המשוררת רחל). הן הזמינוני לגן, שילמו עבור הלימוד וכן עבור האוכל שאכלתי בגן, ואף קנו לי ילקוט.

כך זכיתי גם אני ללמוד שנה תמימה בגן הילדים. זו הייתה השנה היחידה בחיי שזכיתי ללמוד במוסד כל שהוא. הגננות טפלו בי כבבת".

אם נעצור לרגע וננסה לבחון חלק זה מהנרטיב של שושנה, האישה הבוגרת, המספרת את קורות חייה בגוף ראשון ובשפה מינורית פשוטה, נוכל לראות את הדברים הבאים:

1. למרות הסיפור הביוגרפי בגוף ראשון, שושנה מתמקדת בסובבים אותה ונותנת משקל רב לסיפורי חיים של הזולת, אביה, אמה והדינמיקה המשפחתית.
2. הדבר נעשה לא רק מתוך רצון לתת רקע, אלא מתוך מודעות נשית וקשב נשי לזולת. קשב זה מאפיין את הקול הנשי כמספר ומאפיין את הקריאה הנשית, הבוחנת את המסופר.

3. רגישותה של שושנה לסביבה מאפיינת נשים הן ככותבות הן כקוראות, ולפיכך הבחירה שלי בטקסט זה, כאישה הקוראת אישה, איננה מקרית.
 4. יש לזכור כי עד כה הילדה שאת סיפורה מספרת שושנה היא ילדה בת חמש, אבל היא כבר מגלה התנהגות נשית סטראוטיפית במניפולציה שלה עם התינוק. התבונה מחד גיסא, והיזמה (שלילית, במקרה זה) מאידך גיסא מאפיינת את כוחו המניפולטיבי של החלש, וברור שילדה בת חמש הנאלצת לעבוד כשפחה היא חלשה ביותר.
 5. מעניין לראות שישועתה של שושנה הקטנה באה מידי נשים, הגננות האשכנזיות, המזכות אותה באהבה, אוכל וחינוך ואפילו ילקוט, רק שלמרבה הצער האושר ארך רק שנה...
 6. מעניין וחשוב לראות את התמונה החברתית המובלעת בקטע סיפורי זה: הנשים בעלות ההשכלה הן אשכנזיות מהמעמד הבורגני הבינוני-גבוה, אך עם זאת החמלה, הטיפוליות, התמיכה והאהבה באה מנשים. כלומר, הסממנים האימהיים-טיפוליים, הסולידריות והאמפתיה מאופיינים בסיפור כתכונות נשיות מובהקות.
 7. התמודדותה של שושנה עם הכאב הפיזי והנפשי ועם הכישלון היא התמודדות נשית סטראוטיפית. היא לוקחת את כל האשם על עצמה בלי לזעוק את השאלה "מי לעזאזל שולח ילדה בת חמש לעבוד למחיתתה!!".
- זאת נקודה נשית בולטת, לקיחת אחריות על כישלון, גם כשאננו אחראיות למצב מלכתחילה (גילגן, 1995).

חשוב לתת את הדעת לעובדה שאין בסיפורה של שושנה מקום לתכונות אימהיות ומגוננות ביחס למשפחה הגרעינית, הנחשפת מאוחר יותר בסיפורה.

כל מה שידוע על הקשר של המשפחה עם הילדה הוא שהם הופכים אותה לשפחה (מאוחר יותר מתברר שזו יזמת האב, ולאם אין כוח להתנגד בגלוי) ומפליאים בה את מכותיהם כשהילדה האומללה מפוטרת מעבודתה.

בגלל תפיסת עולמו של האב (לכך היא מתייחסת בהמשך) אין היא זוכה להשכלה (למעט שנת החסד בגן), ורואים בה מעין בהמת עבודה.

העדר האם בסיפור עד כה תמוה, ומעיד על מצבה הקשה של האם במערך המשפחתי, מצב ששושנה תתייחס אליו בנרטיב שלה מאוחר יותר, כשמצבה האישי ישתפר מעט, והיא תוכל לראות את סבל האם.

לפי שעה, ממצוקתה של הילדה שושנה אין שדה ראייה לשום מצוקה אחרת, למעט שלה...

נקודה חשובה נוספת היא החתך החברתי של היישוב באותה עת:

- * פעיל הסוכנות, שפרינצק, הוא אשכנזי.
- * הגננות אשכנזיות.
- * המגורים הניתנים לעולים דלים ולא ראויים למגורי אנוש.
- * אין כל פיקוח על גורל ילדים.
- * ניצול עבודת ילדים מותר, ויש לזכור כי בכל העולם ילדים ונשים היו עבדים לגיטימיים.
- בתוך ההיררכייה של היישוב "הישן" יש לראות חלוקת תפקידים ברורה: נשים-גננות, גבר-פעיל סוכנות...
- * המשפחה הוותיקה בארץ, שגרה בירושלים כבר מלפני מאה שנה, כדברי שושנה, אינה נחלצת לעזרת הקרובים שעלו לארץ ונמצאים במצוקה. כלומר מדובר בכשל קליטה לא רק ממסדי, אלא גם משפחתי אנושי... איש אינו מושיט יד.

ושושנה ממשיכה לספר: "לאחר שגרנו שלושה חודשים בסוכות, הגיע החורף. הועברנו לגור ברפתו של האיכר אייזנברג. גרנו עם הפרות. שם ברפת ילדה אמי את אחי אברהם. אייזנברג היה הסנדק. התחילו לבנות את שעריים עבור העולים מתימן. היות ואבי קדח קשה, קיבלנו אנו בית מהראשונים.

באחד הימים הוזמן אבי על ידי וילנסקי, להיות רועה כבשים בבן שמן, וגם לכהן כשוחט... באחד הימים בא פרימן (אביה של רחל פיינרמן), ראנו בדלותנו... הודות לטיפולו הועברנו לדיור טוב יותר, מרתף מטבח הפועלים. גרנו שם כ-5-6 שנים, ובתקופה זו הייתי רועת עדר כבשים. לפנות בוקר בשעה 4 היה אבי מלווני עם העדר הרחק מהיישוב, בעמק, ליד ההרים. שם הייתי נשארת יחידה עם העדר עד השעה 10. הייתי אז בת 11, בעמק זה רעו גם רועים ערבים. בשעה 10 הייתי חוזרת לחווה. משעה זו ואילך עבדתי בבתי התושבים עבודת משק בית בביתם של וילנסקי, לי ועוד. את שכר עבודתי קיבל אבי. אמי עבדה במטבח הפועלים. לאחר שלוש שנים חוסל הדיר. מאז עבדתי בחווה כפועלת... עבדתי לא פחות מהן, אבל כנערה הייתה משכורת החצי משלהן... עבדתי בעבודות שונות... אפיתי 30 קילו קמח ביום... מכונת לישה לא הייתה, אני הייתי המכונה..."

שושנה מספרת בקול נשי מינורי, ללא התמרמרות או טינה, ערה וקשובה למה שקורה סביבה, רוקמת את הנרטיב הביוגרפי שלה כתנועה בתוך קשר. כל ההתרחשות נובעת מתוך קשרים, קשר אנושי ונסיבתי, והפועלת קשת היום, יש לזכור, היא בעצם ילדה קטנה בת 11...

רצוי לתת את הדעת שאת עבודתה כרועה היא עושה במקום אביה, שהרי הוא האיש שהוזמן לבן שמן להיות רועה כבשים, והוא גם הלוקח את שכרה!

כלומר המשעבד הוא גבר, ולא סתם גבר, אלא אביה-מולידה!

מתוך הטקסט עולה שעבוד נוראי של ילדה לאביה מחד גיסא, ושתיקתה הרועמת של האם מאידך גיסא.

העדר קולה של האם הוא העדר הקול הנשי הבוגר במשפחה. זהו קול מושקף, ונדמה לרגע כאילו כל נוכחות האם בהעדרה (מתוך ידיעה שבדיעבד, ברור שאין כאן העדר מרצון... היא "מועדרת"). המידע היחיד ששושנה נותנת עד עתה הוא "אמי עבדה במטבח הפועלים". קשר השתיקה הנורא, שתיקת האם מחד גיסא ושתיקת שושנה האישה הבוגרת מאידך גיסא. בתיאור המכניזם של שעבודן של האם ובתה על ידי האב, מלמד לכאורה על פסיביות והשלמה עם הגורל, השלמה שכמעט ואיננה נתפסת בעיני הקורא/ה בפתח האלף השלישי. אך כפי שנראה בהמשך, דווקא שתיקה זו מולידה דרכי פתרון פמיניסטיים למצב הבלתי נסבל, כי משתיקה זו ייווצרו כוחות הנפש שייתנו העצמה פמיניסטית לשושנה ולאמה, נשים שהמושג פמיניזם לא היה כפי הנראה בלקסיקון שלהן.

"בבן שמן היה המורה טיומקין, עזרתי לאשתו בעבודות הבית, לאחר שעות העבודה, ובתמורת זאת הייתה לימדתני קרוא וכתוב. זה עשיתי בסתר, כי אבי התנגד שאלמד... כשהיה אבי תופסני ובידי ספר ומחברת, רע ומר היה גורלי. הייתי מולקית והספר והמחברת היו מושמדים. אני לא נכנעתי, למדתי הלאה".

כאן כבר בולטת התושייה של הנערה הצמאה לדעת נוכח התנגדותו הנמרצת של האב. התנגדות זו באה לידי ביטוי בהלקאה, עונש גופני. שושנה אינה נכנעת. היא ממשיכה ללמוד. אין בתיאורה כעס, התחשבנות או מרירות. סיפור עובדתי יבש.

המאבק על הלימוד הוא מאבק פמיניסטי במהותו, כי שושנה, כמו אימהות הפמיניזם בעולם, מבינה שידע הוא כוח. גם אביה מבין זאת, לכן הוא מנסה למנוע את רכישת הידע = הכוח מבתו. גם במאבק זה יש ברית בין שתי נשים, שושנה ואשת המורה, נשים העוזרות זו לזו ותומכות זו בזו, כשאשת המורה משתפת את שושנה בידע שלה.

הן שותפות למאבק נשי סמוי בבערות, מתוך המודעות הרגשית הן לאחריות ההדדית הן לחשיבות היעד והנחלתו למי שאין. רצוי לשים לב שהשיתוף נוצר בין ילדה - ולמרות הכול, הרי מדובר בילדה - ובין אשת המורה האשכנזייה. אשת המורה מייצגת אולי מעמד חברתי אמיד ומשכיל, אבל בהחלט אינה מנוכרת, נצלנית או מתנשאת. להפך, היא אמפתית ומוכיחה את הנחת היסוד שבפמיניזם הרדיקלי: הקשר הראשוני בין נשים, ללא הבדלי דת גזע ולאום, הוא קשר הרחם, על כן נשים נוטות לשתף פעולה ולתקשר זו עם זו.

"בהיותי בת 13 אירס אותי אבי לאדם מבוגר ואמיד מתל-אביב. הייתי ארוסה שלוש שנים, אבל דחיתי את יום הנישואים בתירוצים שונים. בינתיים עזרתי לאבי. בשתיים בלילה הייתי יוצאת עמו ללוד: אבי רכב על חמור ואני יחפה, רצה על ידו ברגל... בשמונה בבוקר הייתי כבר חזרה בן שמן. רק אז התחלתי את יום עבודתי המלא בחווה".

מתוך שורות אלה עולה דמות האב כפרוטוטיפ לפטריארך המדכא. גופה של הילדה בבעלותו, הוא מארסה בניגוד לרצונה, לוקח את הכספים שהיא מרוויחה ומעביד אותה בעבודת פרך יום ולילה. שיא ההתעללות היא שהוא רוכב על חמור, והיא רצה על ידו יחפה. האישה הנתפסת אצל סימון דה בובואר "כאחר" (דה בובואר 1946) מוצגת כאן כנחותה מהבהמה - מהחמור. שכן בניגוד לחמור היא רצה יחפה... אבל אחרי העבודה הלילית היא נשלחת לעבודת היום בחווה כאילו מאומה לא קרה, ויש לזכור כי מדובר בילדה בת 13. כמו כן יש לתת את הדעת שבאותה עת האח, שלמה, זוכה לילדות רגילה, לחינוך מסורתי רגיל, ואחר כך לימוד לבית ספר, כיוון "שהוא בן... בבנים יש להשקיע, הם העתיד - כבוד המשפחה, ממשיכי שמה".

מתוך ראיונות עומק שערכתי עם נשים תימניות מבוגרות עולה כי זה היה בדרך כלל היחס לנשים. ברכה, ילידת 1940, עלתה ב"מרבד הקסמים" ב-1949, מספרת: "היינו חמישה עשר ילדים, ארבעה בנים, והשאר בנות.

הבנות לא הורשו ללכת לבית הספר, אבא שלי אמר, למה לי לשלם ואחר כך תהיו של איש אחר?

הלכנו לעבוד. כל הבנות עבדנו במשק בית, אצל הגברות בנתניה. אמא רצתה שנדע לקרוא בשביל להתפלל. הייתה מסדרת עם הגברות שנגיע לבתים אחרי בית הספר. הייתי יוצאת מהכיתה והגברת, המעבידה שלי, הייתה מחכה. ממש מחכה בפתח בית הספר. כך עד כיתה ג'. אחותי הגדולה עד כיתה ב', רק אחות אחת הגיעה עד כיתה ה'. כולנו עבדנו בניקיון. היינו נקיות מאוד. אבא לקח את הכסף... אחר כך התחנתתי, היה לנו משק. בעלי רתם אותי למחרשה כי הפרדות היו חולות.

אחר כך כשנולדו הילדים, התביישתי שאני לא יודעת לקרוא טוב, והלכתי ליתהילה. אחרי עבודה בבתים הלכתי ללמוד, גמרתי עד כיתה ח'... עכשיו יש לי נינים, ברוך השם אני מקריאה להם סיפורים. כל יום לפני העבודה (עדיין בניקיון) אני מתפללת, בערך שעה, גם בערב, קוראת תהילים, זה מרגיע אותי... כל הבנות שלי כמו הבנים הלכו לבית הספר. לא הסכמתי להפלות. מהספונזיה שמתי כסף בצד וקניתי להן ספרים. פעם בעלי ניסה להרביץ לי, לקחתי נעל והיכיתי בו, כאן זה לא תימן, אני מנקה אסלות, יש לי זכות על הכסף שלי. בסוף הוא נכנע. שתיים מבנותיי מורות ונכדה אחת לומדת באוניברסיטה. אמרתי לה שאמכור את הזהב שלי כדי שתלמד, עד שתהיה פרופסור".

החיבור בין הסיפורים של ברכה, שושנה ונשים אחרות שראיינתי הוא חיבור של אחיות לגורל, והמכנה המשותף הוא ההכרה שהשכלה היא המפתח לכניסה לחיים טובים יותר והעמידה על הזכות הבסיסית ללמוד. ברכה, כמו שושנה, לא מתמרדת בגלל העבודה הקשה, אבל אין הן יכולות לשאת את הקיפוח האינטלקטואלי.

יש כאן אמירה פמיניסטית חזקה וברורה, אף שמדובר בנשים שהמינוח לא היה מוכר להן ואף לא עניין אותן. הן לחמו על המהות, לא על תאוריות וסמנטיקה!

בהמשך מספרת שושנה על בידודה החברתי: "לא השתתפתי בחיי חברה, לא באספות וכן לא בהרצאות. אבי אסר עלי... פעם אחרי תחנונים לפני אבי, הורשיתי ללכת לאספה. בבואי נסגרה בפניי הדלת. נאמר כי ממילא לא אבין את תוכן השיחה. נזופה חזרתי הביתה, אבי חזה בי נקמה".

הדחייה, העלבון ודמות האב הנוקמנית מכאיבים ופוגעים בשושנה, אבל היא אינה מתייאשת, אדרבה, מיד אחרי המהלומה היא ממשיכה הלאה, הדרך והמטרה ברורים לה, והיא ממשיכה בעקביות לחפש השכלה, שהרי ההשכלה היא המפתח לאותו עולם חופשי קסום שאין שולטים בו גברים אלימים כמו אביה.

אולם הבידוד היה קצר. שושנה מוצאת חיש קל את בנות בריתה, אחיותיה לגורל - הנשים: "תקופת מה הייתה אסתר ראב מורה בכך שמן, ורבקה קליר הייתה גנת. אני עבדתי בגן כמנקה. אסתר ראב השאילה לי ספרים קלים לקריאה, בסתר הייתי קוראת בהם. רבקה קליר הזמינתני לחדרה, לימדתני קרוא בלי נקודות. היא עודדה אותי, ניחמתני שאזדיין בסבלנות, וכך אתקדם מהר. אבי התנגד ללימודי. העלמתי זאת מפניו. אבל לעומת זאת אמי הבינה אותי יפה והשתדלה לעזור לי כמיטב יכולתה. יכולתה הייתה אמנם מוגבלת, כי אבא היה שורר בביתו. היא נכנעה למרותו... המורות קירבוני... הייתי מכינה שיעורים בסתר... רחל פרימן הייתה כמעט בת גילי והתיידדנו, גם היא הייתה רועה".

אחוות הנשים, העזרה והתמיכה שלהן מעצימה את שושנה, ועם העצמתה היא נעשית קשובה יותר למצוקתן ואף מסוגלת להצביע על האחראי למצוקתן: "אבא היה שורר בביתו".

התערותה של שושנה בחברה האשכנזית, משחקה וידידותה עם ילדי פרימן, ובמיוחד עם רחל, נותנת לה חוסן נפשי, לא עוד בידוד וניכור. מתוך סיפור התבגרותה והתערותה של שושנה בחברה הציונית הלומדת אפשר לראות איך העצמת נשים בניגוד לעצמה של גברים היא תנועה בתוך קשר. קשרי אנוש הבנויים מתומכים ונתמכים הם הליבה של תנועה זו.

עם העצמתה של שושנה כאישה צעירה היא ערה יותר למצוקת אמה: "חייה של אמי היו קשים מנשוא. כל חייה עבדה בפרך. ולא הייתה לה רשות לפצות פה ולהביע דעה כל שהיא. אבי אף רצה לשאת עוד אישה. ואני אז ילדה, בראותי את סבלה של אמי פניתי לבעלי השפעה והם איימו עליו שאם יבצע את זממו, יפוטר מעבודתו בהנהלה הציונית. אבי נאבק קשה, אבל בסוף נכנע". שושנה לא רק מבינה את מצוקת האם, אלא אף נחלצת לעזרתה.

יש אכן מימוש ויישום ברור של העצמתה האישית. היא כבר בעמדה רגשית-פסיכולוגית שממנה היא יכולה לעזור לאישה אחרת, במקרה זה אמה.

בהמשך היא מצטרפת למקהלה בبن שמן, ונעשית "שווה בין שווים - לא עוד אותה נערה נרדפת וספוגה רגש נחיתות".

בנקודה זו יש להבהיר כי לשושנה בסין, כמו לנשים תימניות אחרות באותה תקופה, לא הייתה מודעות פמיניסטית במושגים מערביים.

יש אם כך לנסות ולהגדיר את הפמיניזם שלהן בהגדרה רכה יותר, נורמטיבית פחות, כמודעות והקשבה לצרכים של האישה וניסיון לממשם. פמיניזם מסוג זה נקי מהשיח הפוליטי המלווה את הפמיניזם המערבי, שבבסיסו שיח אקדמי מלומד.

הפמיניזם של שושנה הוא פמיניזם של השדה, הפעולה היא פעולה שקטה אך החלטית, השואפת להעצמה פרטית, לניתוק מהפטריארכייה הגברית השולטת (דמות האב והגברים התימנים המשתפים אתו פעולה) ולשוויון זכויות בלימוד ובעבודה.

כלומר יש כאן תנועה ברורה בתוך קשר - שיתוף פעולה רב-תחומי הנובע מקשרים אישיים ואמפתיים של נשים זו כלפי זו, המאפיינת העצמה נשית, ודרכי פעולה פמיניסטיות מובהקות, אך ללא מינוח פמיניסטי מערבי.

יש שיחלקו על דעתי ויתמהו אם ייתכן פמיניזם ללא מודעות וטרמינולוגיה, אך אני מאמינה כי המעשים חזקים מכל מינוח, ואין ספק שמדובר באישה עצמאית, חזקה, ההולכת בדרכה האישית אל החופש וההגשמה, שהם הליבה של הפמיניזם המודרני, וזאת תוך כדי מרידה גלויה וניתוק מהפטריארכייה המשעבדת.

כאן ברצוני לשבור כמה מיתוסים אהודים בשיח הפמיניסטיות המזרחיות בישראל כיום (הנריטה כלב, סמדר לביא ואחרות), בדבר הקיפוח ופיצול העדתי האחראים לנחיתות האישה המזרחית והמקבעים אותה. דווקא מהנרטיב של שושנה בסין אפשר ללמוד את ההפך!

יתרה מזאת, ניטיב גם אנו הפמיניסטיות לעשות אם נלמד מנרטיב זה את הליבה של הפמיניזם, המחזירה אותו אל קשר הרחם, וכמו שושנה בסין וחברותיה האשכנזיות (וכן, "אשכנזייה" היא לא מילה גסה!!!) נתאחד יחד ונשתף פעולה נגד האויב האמתי, הוא הגבר המשעבד, האלים והמדכא. דיכוי האישה כאישה הוא מעשה הגבר, והיא צריכה קודם כול לפתור בעיה זו, לנתץ את תפיסתה בעיני האחר כנחותה לו מגדרית, רק אחר כך יש לפנות לפתרון הבעיות האחרות שעל סדר היום של השיח הפמיניסטי בפתח האלף השלישי. את המכות אין שושנה סופגת מנשים אשכנזיות, אלא מגברים תימנים!!!

הנשים המוכות והנרצחות מדי שנה בארץ מוכות ונרצחות על ידי גברים ולא על ידי נשים, ללא קשר למוצאן העדתי.

לעומת זאת, את הנחמה, העידוד, ההעצמה ושיתוף הפעולה היא מוצאת אצל אסתר ראב, רבקה קליר, רחל פרימן, אשתו של טיומקין ואחרות. איחוד הכוחות ודרכי הפעולה הנשית הרכה בתוך קשר אישי של אחווה, אמפתיה ושיתוף פעולה הם יסוד הפעולה והחשיבה הפמיניסטית, ובכולם התברכו שושנה וחברותיה.

נשכיל אפוא ונלמד מהן, ונצא מחוזקות ומלוכדות. יש להפסיק לפצל את הכוחות, ולהתרכז בעיקר: במיקוד בגורלנו הדומה כנשים, אחיות לרחם.

אי לכך אינני חושבת שהשאלה אם ייתכן פמיניזם ללא מודעות היא רלוונטית במקרה זה, כי המודעות והפעולה היו קיימים, רק המינוח היה חסר.

שושנה בסין וחברותיה הן מראשונות הפמיניסטיות בארץ ישראל, ואולי ניטיב לעשות אם נדייק ונכנה אותן אימהות הפמיניזם ביישוב ובמדינה בראשית התהוותה.

בשנת 1918 מגיע לבן שמן בחור אשכנזי בשם קלמן ושושנה מעידה: "מיד החל להירקם בינינו רומן... באחת ההזדמנויות אמר קלמן לאבא שהוא מחבבני והיה רוצה לשאתני לאישה... זה קרה לאחר שלאבי הגיעו שמועות, בחורים תימנים הסיתו אותו, אמרו לו 'בתך בוחלת בתימנים ומסתובבת עם אשכנזים...' בא אבי וסיפר לאמי, וכשבאתי הביתה הפליא

בי מכותיו... אמי הזהירה אותי מפני חמתו. אמרתי לה גלויות, אחרי שלוש ימי מחלה, החלטתי שיהיה מה שיהיה, אברח מהבית אחרת אבי מסוגל להפכני לבעלת מום לכל ימי חיי. הרומן של שושנה עם קלמן מעורר את חמתו של אביה, ועד לנישואיה עמו היא מוכה באכזריות בידי האב, המתנגד לנישואים עם הבחור האשכנזי. האלימות של האב לעומת שתיקתה של האם ונחישות דעתה של שושנה, ששוב איננה הילדה-השפחה שאפשר לעשות בה ככל העולה על דעת האב, מאפיינים את התקופה שהייתה אמורה להיות המאושרת והיפה שבחיי האישה הצעירה.

אולם שושנה איננה מוותרת, ככל שאביה מתעלל בה כך היא מתחזקת ונעשית נחושה בדעתה הן לגבי בחירתה להיות עם קלמן אהוב לבה הן לגבי הדבקות בגבר האשכנזי, המסמל סוג אחר של גבר. גבר שהוא בבחינת חבר, ידיד נפש ולא נוגש.

בתגובה האב עוקר את המשפחה כולה לרחובות, וממשיך להכות בבתו: "הוא התחיל להכותני. לא הבחין באיזה אבר הוא פוגע. לבסוף תפס כד חרס והטיחו בראשי. האחרים [תימנים] עזרו לו בעידוד ובמכות. נפלתי מתעלפת. הקהל התפזר, כולם היו בטוחים כי הרגני". בסופו של דבר קלמן ושושנה מחליטים להתחתן למרות הכול. הם שולחים הודעה לאביה כי החליטו להעמיד חופה והוא מוזמן לבוא. "אבל בליל חופתי קרא אבי לכמה גברים מבני משפחתנו, והם ישבו יחד שבעה". שושנה וקלמן השתקעו בכפר יחזקאל, ושם נולדו ילדיהם.

שושנה ממשיכה ללמוד ולעבוד והופכת להיות בין אלה שקלטו את העלייה התימנית הגדולה של מרבד הקסמים.

שושנה ניצחה.

היא ניצחה את מה שהגורל הועיד לה כבת למשפחה תימנית. היא ניצחה את המוסכמות החברתיות של עדתה, כשם שניצחה את האטימות והשתלטנות של אביה. שושנה ניצחה את הדעות הקדומות של תקופתה, של היישוב הקטן בארץ ישראל המתחדשת.

היא יישמה הלכה למעשה את מה שאמר תאודור הרצל: "אם תרצו אין זו אגדה", והיא עשתה זאת קודם כול בעזרת אישיותה היוצאת דופן ואחר כך בעזרת נשים אחרות, חברות-שותפות לגורל.

השותפות הנשית, שיתוף הפעולה, העזרה ההדדית, התמיכה והאמפטיה שקיבלה מחברותיה העצימו אותה עד כדי יכולת להתנער מדמות האב המדכאת ולקייח גורלה בידיה.

לכאורה, שושנה אפילו ניצחה את ההיסטוריוגרפיה, סיפור חייה הונצח בספר "אנשי העלייה השנייה" וכן אצל ניצה דרואין ואחרים.

קולה נשמע ברמה, היא הייתה חזקה דייה להשמיעו.

אך קולן של נשים אחרות, תימניות, מזרחיות ואשכנזיות, עדיין נאלם. קריאה פמיניסטית בדברי ימי תקומת מדינת ישראל עשויה לגאול אותן מן האלם שנגזר עליהן ולהעמידן במקום הראוי להן "על מגש הכסף, שעליו ניתנה לנו מדינת ישראל".

יש לראות בסיפור זה מקרה המלמד על סיפורי חייהן של נשים אחרות מהעליות התימניות, שנבלעו ב"סיפורי תולדות הישוב" בלי התייחסות כל שהיא לייחודיות סיפורן.

חשוב לזכור כי ההיסטוריוגרפיה לא האירה פנים לנשים בכלל ולנשים מזרחיות בפרט.

אם כבר עסקו בנשים, היה זה עיסוק כבדרך אגב, מתוך הדגשת ה"פיקנטריה".

לדוגמה: על רחל המשוררת מדברים כעל משוררת רומנטית, חולת שחפת, אישה עקרה, אהובתו של שזר הנשוי... פחות מציינים שלמדה אגרונומיה בסורבון...

ההיסטוריוגרפיה של תולדות היישוב בארץ ישראל נכתבה ברובה בידי גברים, או ליתר דיוק, בידי הממסד הפטריארכלי הלבן. לכן אין להתפלא על שנשים בכלל ונשים מזרחיות בפרט הודרו מן השיח ההיסטורי. יש לראות בברכה את כניסתן של נשים כמו ניצה דרואין למחקר ואת המיקוד שלהן בחקר העליות באוריינטציה שוויונית יותר, המתייחסת לעולות, ולא רק לעולים, כבונות הנוף האנושי של ארץ ישראל המתהווה.

סיפורה של שושנה בסין וההיענות לקריאה בקול נשי, שהנרטיב שלה מזמן, הם זכות גדולה של אישה המצליחה לדלות מן הנשייה ההיסטוריוגרפית דמויות של נשים אחרות, כהכרזה: אנחנו כאן ותמיד היינו כאן, אבל לא רציתם לראות ולשמוע...

מחקרי מבוסס על אוסף עדויות, ראיונות ושיחות עם בנותיהן ונכדותיהן של הנשים הללו.

ביבליוגרפיה

על שושנה בסין:

דוריאן ניצה, חלוצי העלייה מתימן, עורך אליאב מרדכי, מרכז שזר, ירושלים תשמ"ב

לובשטיין שושנה, עלי תימן, מראשית עליית התימנים ארצה, יבנה, תל-אביב 1943

סרי שלום (עורך), סעי יונה, אגודת אעלה בתמר, תל-אביב 1983

תמיר נחמן (עורך), אנשי העלייה השנייה, כרך ג', הוצאת ההסתדרות הכללית, המרכז לחינוך ותרבות, תל-אביב 1971

ביבליוגרפיה נוספת:

אריקסון א', ילדות וחברה, פסיכולוגיה של האדם בתמורות הזמן, ספריית הפועלים, תל-אביב 1950

גילגן קרול, בקול שונה, ספריית הפועלים 1995

דה בובאר סימון, המין השני, תרגמה מצרפתית שרון פרמינגר, בבל 2000

מלאך פינס א', הלהטוטנית. האישה העובדת, בעיות ופתרונות, עם עובד 1997

סבירסקי ברברה, בנות חווה ובנות לילית, על חיי נשים בישראל, הוצאת המין השני 1984

פרדס אילנה, הבריאה לפי חווה, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1996

Alter, Robert, *How Conenation Helps Us to Read*, Prooftext 3, 1983, 115-130.

Levinson, D., *The Seasons of a Woman's life*, Alfred A.Knopf, New York 1994.

Rich, Anrienne, *Of Woman Born*, New York 1986.

Chodorow, Nancy, *The Reproductin of Mothering*, University of Berkley, University of California Press, 1999.